

A NAGY HÁBORÚ NYELVI LENYOMATA

Válogatás a 2014/2015. évi Országos Középiskolai Tanulmányi Verseny díjnyertes pályamunkáiból

The Linguistic Imprint of the Great War.

A Selection from the Prize-Winning Works of the 2014/2015 National Competition for
Secondary School Students

One of the topics of the 2014–2015 National Competition for Secondary School Students in the subject of Hungarian Language was ‘The linguistic imprint of the Great War’. The call asked secondary-school students to write papers which describe the linguistic characteristics of the documents written by the enlisted soldiers of World War I, using the front diaries, front service news and postal packages, field- and family-correspondence. Our *Workshop* chapter offers a selection from the winning works of the national finals. The students are Anna Borbála Grund, Fazekas Mihály Fővárosi Gyakorló Iskola és Gimnázium (teacher: Péter Orsolya Szentes); Gabriella Nagy, Református Gimnázium in Kecskemét (teacher: Márta Bagi Krett); Fanni Szabó, Kempelen Farkas Gimnázium (teacher: Éva Moncz Szabó); Barbara Tóth, Nagy László Általános Iskola és Gimnázium (teacher: Éva Kovács Holló).

Keywords: World War I and language, field- and family-correspondence, National Competition for Secondary School Students

A magyar nyelv tantárgyból meghirdetett 2014–2015. évi Országos Középiskolai Tanulmányi Verseny egyik témája a „Nagy Háború nyelvi lenyomata” volt. A kiírás olyan pályamunkák elkészítését írta elő az induló középiskolások számára, amelyek az első világháború közkeletű dokumentumainak nyelvi jellemzőit mutatják be frontnaplók, frontszolgálati hírek és küldemények, tábori és családi levelezések alapján. Az alábbiakban az országos döntőbe bejutott díjazottak dolgozataiból közlünk egy-egy jellemző részletet. Grund Anna Borbála, a Fazekas Mihály Fővárosi Gyakorló Iskola és Gimnázium (tanára: Szentesné Péter Orsolya), Nagy Gabriella a Kecskeméti Református Gimnázium (tanára: Krettné Bagi Márta), Szabó Fanni a Kempelen Farkas Gimnázium (tanára: Szabóné Moncz Éva), Tóth Barbara a Nagy László Általános Iskola és Gimnázium tanulója (tanára: Hollóné Kovács Éva). Valamennyien nagy lelkesedéssel vették bele magukat az önálló kutatásba, és az általuk feltárt, kiválasztott anyag – főként levelek és levelezések – tartalmi, formai, stilisztikai elemzésén túl érzékeny megfigyeléseket tettek az életmód, a gondolkodásmód, a világnézet alakulásáról, rávilágítva az első világháború korában élő emberek életére is.

Grund Anna Borbála: Közkeletű levelezés az első világháború idején

A világháborúból visszamaradt tárgyakat, így a levelezőlapokat, képeslapokat is a családok emléktárgyakként kezelik, őrzik vele a nagyszülők, dédszülők emlékét. A levéltárak, múzeumok igyekeznek ezeket begyűjteni, s a mai korszerű technikának köszönhetően di-

gitalizálva bárki számára hozzáférhetővé tenni. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár is azzal a felhívással fordult a lakosokhoz, hogy az első világháborús dokumentumaikat juttassák el az intézménybe. Így került a jászkíséri Csomor család korabeli levelezése is a levéltár gyűjteményébe, melyet DVD-n közzétettek.¹ Azért keltette fel érdeklődésemet ez a levéltári anyag, mert nem írták át, hanem eredeti kézírású képeslapokat tartalmaz. Izgalmas feladat volt a szokatlan írásképi lapok elolvasása, kiválogatása.

A levelezés Csomor András és Csomor Andrásné, született Nemes Mária között folyt. Érdekelt a család története, ezért a levéltárban tudakozódtam utánuk. Ott elmondták, hogy a levelezőlapokat Csomor András unokája, a jászkíséren élő Csomor András hozta be, s megadták azt is, hogy hol érhetem el. Nála érdeklődtem a családról. Csomor András unokája most 74 éves, megírta családjá történetét, amelyben kiemelten foglalkozott az 1896-ban született, az első világháborúban harcolt nagyapjával. Öten voltak testvérek, édesanyjuk korán meghalt. A család a háború előtt dohány-, utána gyümölcstermesztéssel foglalkozott. András feleségét Nemes Máriának hívták, első gyermekük (Bandika) 1915. október 20-án született. Mindössze néhány hónapos volt apja bevonulásakor. Csomor András unokája elmesélte, hogy nagyapja utász volt, ezért nem harcolt a frontvonalban. Helyette a front mögött végzett aknamentesítést és hasonló feladatokat. Nem szeretett katona lenni, de családjával együtt kötelességének érezte a haza védelmét. Csomor András 1918 táján megsebesült, kitüntetéssel szerelt le.

A frontról hazaérkezett több száz levelén és levelezőlapján át majdnem teljes képet kaphatunk a háború menetéről. A levelezőlapok alapján tudjuk, hogy ifjú házaspár voltak, 1914-ből még egymáshoz írt szerelmes verseiket is olvashatjuk. Bandi szerelmes levele Nemes Marikának, 1914. június 28:

„Nehéz a szemem pillája
Rá borulok a párnámra
Föl idézem képed
Félig alva, félig ébren
Sutogom a néma éjben
Szeretlen én téged
Üdvözl B...”

A szerelmes vers tükrözi az egész levelezésre jellemző gondolatvilágot, szóhasználati réteget, hangnemet. A válaszlevél Csomor Andris részére:

„Mivel magam nem jöhetek
E versikét küldöm neked
Arra kér e négy kis sorom
Gondolj reám mindenkoron.
Üdvözl: Marika”

A férj közkatonaként vonult be 1915. július 15-én. András legtöbb lapját Gyulafehérváron adta fel, tehát a román fronton harcolt. Felesége egy el nem küldött lapján feljegyzí, hogy férje hova, és mikor vonult be. „Az én Drága uram”-mal jelöli meg, hogy kiról van szó, majd részletesen, adatszerűen sorolja fel, amit addig megtudott ura tartózkodási he-

¹ „Hősök voltak mindannyian...” Jász-Nagykun-Szolnok megye a Nagy Háborúban. Elektronikus kiadvány (MNL JNSZML 002 DVD). Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára, Szolnok, 2011.

lyéről. Leírja a pontos dátumot, amikor Szolnokra ért, majd órára pontosan feljegyzi, hogy mikor került Gyulafehérvárra. „Lev.lap” rövidítéssel a levelezőlapot jelöli. Nem tudjuk, hogy ezzel az írással mi volt a célja, leginkább feljegyzésként értelmezhetjük. A lap zárásaként Isten segítségét kéri, hogy „Drága jó” urát hazavezérelje a frontról. Kérését sztereotíp formulával fogalmazta meg, ezt láthatta legalkalmasabbnak érzése kifejezésére. Bár e lap végén a fiatalasszony aggodását fejezte ki, leveleinek többségében majdnem csak tárgyilagos, szüksézszerű közléseket találunk. (Tudjuk, hogy a férj háborúba vonulásával kapcsolatuk szokatlan helyzetbe került, a férj sokszor hiányolta felesége leveleit, érdeklődését.) Elköszönésében a később szokásává váló, egyéni formulát használja: „síríg hú Marid”.

A központozás majdnem teljesen hiányzik, olykor jelenik csak meg egy-egy pont, vagy néha kötőjelet használ a dátumoknál. A sorhosszúságot, mint az összes többi lapnál is, a lapon rendelkezésre álló hely alakította.

A lap képes oldalán egy romantikus képet láthatunk. Egy kislány ül imára kulcsolt kézzel, felírta a korízlést tükrözi, a háborús propaganda része:

„Hozzátok száll imám,
Égi angyalok:
Drága apuskámra
Jól vigyázzatok!”

A képes oldalon szereplő szöveg kifejezi Mária gondolatait, ezért lehetett jó választás ez a lap.

Csomor András szerette családját, legtöbb levelét családtagjaihoz és feleségéhez írta. Az egyik képeslap megszólítottja az apja vagy nagyapja lehetett: „Idős Csomor Sándor úrnak”. Kéri, hogy írjanak levelet, mert neki nincs rá ideje, majd egyenként biztosítja családtagjait tiszteletéről. A nagymamánál eszébe jut, ami a levél elején már megjelent, a tőle kapott csomag és pénz megérkezésének nyugtázása. Élőbeszéd-szerű, hogy nagymamája csomagját kétszer is említi a levélben, mintha ritka esemény lenne, hogy tőle kapott, s mindenképpen fontosnak tartaná, hogy írjon róla. A levelezés akadozásának témája tér vissza a levél végén, fájjalja, hogy ritkán kap levelet. A gondolatmenet csapongó, kevés hely, és idő áll rendelkezésre az írásra, emiatt hagyhatja el az elköszönést.

Csomor András feleségével ellentétben hanyagul írt, helyesírása egyértelműen következetlen, erősen tükrözi András tájnyelvi kifejezéseit, például a „csoma ját” szóban, „írjanak nekem egy lapot én nem érkezek írni” sorokban. A *nem érkezek* jellegzetes jászági kifejezés, ma is használatos. Írásjeleket nem használ, kivéve a szokásos vesszőt az elköszönés után, amely folytatlagosságot jelent. Ebből következtethetünk arra, hogy a címzést a szöveg után írta meg. Nagy és kisbetűk rendszertelenül fordulnak elő, indokolatlan használatuk András levélírói tapasztalatlanságára utal. A lap másik oldalán egy teljes felszerelésben álló katona látható egy folyóparton, a lapnak nincs felírta. A kép idealizált, a katona reményteljesen réved a távolba, rajta a teljes, hiánytalan katonai felszerelés.

Csomor András 1915. szeptemberi képeslapjában fronton töltött éveinek egy kedves epizódjáról ír feleségének. A férj vasárnap délutáni kimenőjében írta egy „komá”-ja mellett, az egységüknek kiadott szünetben. A *koma* szót a parasztság használta, itt jóbarátot, pajtást jelent. A levélírás az egyetlen kapcsolatot jelentette a családjával. Pihenés közben még inkább érezhette szerettei hiányát, mint a harctéren, ahogy azt a következő idézetből is láthatjuk: „csak hogy hijába írok én csak fáj a szívem utánad minden gondolatom hogy hej azok a régi szép idők sisetérnek többé visza.”

A megfogalmazás módja olyan, mintha András beszélgetne feleségével. Érzelmei leírásában keveredik a sztereotípiák („régii szép idők”, „fáj a szívem utánad”, „hogyha katona nem volnék, hát sírnék”) saját gondolataival („egyedüli vigasztalásom, hogy picizkéd lesz”, „kér meg Zsiga sógort hogy jöjjon el”).

A befejezés előtt még fontos információt közöl a feleségével: „csak ha késnek akkor mindenké vége mert most már rajtunk a sor”. András elköszönésével („tisztelek csókólok 1000000szor”) Tóbiás Ernő leveleiben is találkozhatunk. Ez a forma azért különleges, mert az egymilliót számmal írja. Az „ecs egy könyet ere a levélre” formula, amely csak a címzés alá fért, közhelyszerűnek tűnik, de erősíti vele az érzelmi hatást.

A képeslap másik oldala a „Csaták orosz-lengyelországban” címet, és az „orosz tüzéség menekülése” alcímet kapta. A képeslap gyártója a propaganda részeként kis kezdőbetűvel írta az ellenséges ország nevét. A háborús propaganda egyszerűsít, az ellenséget rossznak, gyávának, a magyarokat jónak, hősnék ábrázolja. Az ábrázolás azt sugallja, hogy a fejlesztett menekülő, szétszórt hadat a dicső magyar katonák futamították meg.

Csomor András 1915. november 13-án már a hatodik képeslapot küldte haza Gyulaférvárról. A címzett a felesége, akit „Kedves anyukám” megszólítással illet. A képeslap témája a család, kérdést fogalmaz meg, reményt, aggodást fejez ki. Érdeklődik a kis Bandika felől, azt kívánja, bárcsak ő is otthon lehetne velük. Érzelmei kifejezésére szokásos formuláit használja: „vizamegyek még csilagos lesz újra az ég feletünk nem háborgat senki bennünket olyan boldogok leszünk hárman vagy madj négyen is hogy tudom irigylik”. András hazatértét úgy képzei el, hogy a „csilagos”, békés, nyugodt ég alatt olyan boldogan élnek majd, hogy mindenki irigyelni fogja őket. A „tudom irigylik” kifejezés több háborús levélben megjelenik, hiszen a távolból a haza, a család képe idillivé válik, nem is gondolják, hogy otthon problémák fogadnák őket. Majdnem minden levélben panaszkodik, hogy felesége nem ír neki. Fiatal házasként bizonytalan felesége érzelmeiben, ezért használ szemrehányó hangot: „nagyon fáj hogy egy lapot se írsz hogy nem érdem lem aszt ki”. András nem vette figyelembe, hogy felesége levelei esetleg a postaszolgálat hibája, vagy a cenzúra szigora miatt késhettek, maradhattak el.

A következő üzenet már 1916-ból való, szintén feleségéhez írja, akit „Kedves marikám”-nak szólít. Ezután az üdvözlőformula következik, amely szinte szó szerint megegyezik a hódmezővásárhelyi levelekben található üdvözlésekkel: „kívánom az Istentől hogy ezen pársór friss jó egészségben találjon”. A tárgyalás szűkszavú, közli, hogy jól van, és hogy „mosta nába nagy marsok vannak”. A *mars* katonai kifejezés, vonulást, katonai menetelést jelent, megtalálható egyes hódmezővásárhelyi levelekben is. Ezek az egyezések igazolják azt, hogy néhány formula elterjedt volt az egész országban, és a katonák előszeretettel alkalmazták őket. András leveleinek többsége a családi étellel kapcsolatos, ám itt olvashatunk egy, a gazdaság helyzetéről tudakozódó mondatot: „hát a kis borjúk nagyok e mán ményit nyótek”. (Egyébként a *ményit nyótt* kifejezéssel érdeklődik kisfia felől is az egyik korábbi levélben.) A befejezésben a honvágy megfogalmazása tipikusnak tekinthető, de mindjárt el is veti a reményt, hiszen szabadságot nem lehetett kapni. A lap stílusa élőbeszéd-szerű, szűkszavúan szól, ettől reális. A szöveg hangvételéhez illően egyszerűen köszön el: „Üdvözöl Bandi”. A levél felépítése tipikusnak tekinthető, mind szerkezetében, mind szóhasználatában. András vallásosságát jelzi a kép, amely egy montázs a vallás katonaeletben játszott szerepéről. Csomor is lehetett volna bármelyik lehajtott fejű imádkozó katona, aki Istentől kért segítséget a győzelemhez és a túléléshez. A képen olvasható

a Miatyánk pár sora. Érdekes, hogy az ellenség is ugyanehhez az Istenhez fordult segítségért, ugyanezen kéréssel és szavakkal.

A hetedik képeslap dátuma nem olvasható, de András ezt is Gyulafehérváron adta fel. A címzésben változatosabb formát használ, mint eddig: „Őnagysága Csomor Andrásné Úr nőnek”. A megszólítás „Kedves anyukám”. Majd a kapott csomagról kezd írni, amelyet levelében korabeli szóhasználattal „pak”-nak nevez. Megdicséri a pogácsa készítőjét, és köszönetet mond érte a családnak. A hódmezővásárhelyi levelekre is jellemző, hogy a katonák hazaküldött leveleinek egyik fő témája a rossz ellátás a fronton. András is panaszkodik erre: „mert bizony it napról napra halat eszünk de milyen halat aszt hiszem még Nőé fogta mikor az özön víz volt ojan bűdös, és 4 gyet 2-2 óra hosszúra kikötötek a mért nem eték meg”. A bibliai párhuzam nem dicséri a tábori kosztot, kifejezi viszont a levélíró humorézkét. A levél végén nehezen olvashatóan, de leírja, hogy *kikötés* jár azoknak a katonáknak, akik nem eszik meg a tábori ételt. A cenzúra figyelmét elkerülhette ez a pár sor, a levél hazaért.

A levélíró jó humorézkét bizonyítja, hogy mondanivalójához egy olyan lapot választott, amely a katonák jó ellátását hirdette. Szövege:

„Katonai étlap
 Ebéd a kaszárnyában:
 Hétfő: Savanyu lencse
 Kedd: Savanyu káposzta gombóczzal
 Szerda: Savanyu burgonya
 Csütörtök: Bab mártással
 Péntek: Zupa
 Szombat: Grenadiermarsch
 Vasárnap: Füstölt hus gombóczzal
 és szabad nap estéjén kedvesenel:”

A pénteki és vasárnapi ebéd *Zupa* és *Grenadiermarsch*, azaz leves és krumpliszta volt. A magyar közé ékelődött német ételnevek nem jelentettek meglepetést senkinek, jelentésükkel általában tisztában voltak. Minden étel neve mellé egy teli fazékból kiáramló illatokat szagoló katona feje került. A katonacarcokon különböző kifejezések tükröződnek az étel illatának hatására, de az alsó képen, azaz a szabadnap estéjét leíró részlet ábrázolásán lévő a legmeggyőzőbbek. Egy katona kedvese karjai közt jól megterített asztal előtt ül, arcán a szabadnap által nyújtott nyugalom és öröm kifejeződésével. A háborús propaganda nyilvánvaló hazugságokban jelent meg, hiszen többek között András is leírta, hogy szabadnapot nem lehetett kapni.

András előző lapjából már érződött elégedetlensége a helyzete miatt, ez később is megjelenik. 1916. február 1-jén kelt az a levele, amelynek hangneme már dühös, elkeseredett. „Kedves Anyukám hogy vagy bizony én nem a legjobban csak még egyszer jobban lehetnék mind járt it hagynám eszt a vidéket a minek már a levegőjét is meg útáltam”. Helyzetéért ő sem a politikát, az ország vezetését okolja, hanem Isten büntetésének tartja, amit ő bizonyára kiérdemelt. Ezt az érzését erre illő sztereotípiával fejezi ki: „nem is tudom mért vert így meg az Isten de meg Érdem-lem”. A levélíró zaklatottságát jelzi, hogy az elköszönés után újra visszatér a hazatérés vágya, amely egyre valószínűtlenebbnek tűnik. A helyzettel való szembefordulásnak András gondolataiban sincs nyoma. A képeslap első oldala egy

párt ábrázol, a hölgyön hosszú fehér ruha, a férfin egyenruha, kalapjában virág, oldalán puská van. Az idilli jelenthez illő szöveg a következő:

„Látlak ablakaid előtt
 Levelem kezvedbe
 Tekints ki a messzeségbe -
 Mikor látlak újra végre?!”

A középső két sor rímel, az első és utolsó nem. Az első, harmadik, negyedik sor nyolc szótagból áll, a második sor megakasztja a ritmust. Az első „látlak” valójában álmodozást, képzelgést jelent, a második sor megalkozást sürgeti. András írásához ez a kép is tökéletesen illik, bár az ő „hej ha még meg lát hat nálak” szavai reményvesztettebbek, mint a vers utolsó sorának konkrét kérdése: „Mikor...?”. A propaganda által idealizált katona azt kérdezi, hogy mikor láthatja újra kedvesét, András viszont feltételes módot használ, amely utal bizonytalanságára, lemondására. Ebből nyilvánvalóvá válik, hogy a valóságban a katonákat megtörte, csüggesztette szeretteik hiánya, mintsem állandó reménykedéssel ábrándoztak volna róluk.

A Csomor-levelezés olvasása után levonható az a következtetés, hogy a benne lehangsúlyosabb a szoros családi kötelék kifejeződése, a szeretet, a honvágy az aggodás. A családtagok, az otthon képe gyakran megjelenik András soraiban. A levelek tárgyalása főleg a mindennapi élet gondjaival foglalkozik. Csomor András nem szerette a háborút, az idegen környezetet, néha elkeseredett, de kötelességtudata, családszeretete és vallásos hite átsegítette a nehézségeken.

Nagy Gabriella: Új élet-új nyelv

Dolgozatom témája a Nagy Háború nyelvi lenyomatának vizsgálata. Témaválasztásomban az játszott döntő szerepet, hogy a szükséges források elemzése egyszerre ígért izgalmas történelmi ismeretgyűjtést és elmélyült nyelvészeti vizsgálódást. Magam sem gondoltam, hogy a dokumentumok tanulmányozása során ennyi megrendítő élményben lesz részem.

Ezek után megfogalmaztam a kérdést, amire dolgozatomban választ kívánok adni. Arra voltam kíváncsi, hogy a nagy viláégés hogyan változtatta meg egy csapásra a magyar honvédek és családjaik nyelvhasználatát, levelezési szokásait, illetve vajon ezek a hatások tartósan bizonyultak-e.

A szakirodalom felkutatása során először azzal a ténnyel kellett szembesülnöm, hogy a levélműfajnak nagyon szegény a nyelvészeti szempontokat érvényesítő magyar nyelvű irodalma, ez megnehezítette a megfelelő szaknyelvi frazeológia kialakítását. Kifejezetten a háborús levelek elemzésével sem foglalkoztak túlzottan nagy számban, de itt több szerencsével jártam. Találtam néhány olyan tanulmányt, amelyek szempontokat adhattak a vizsgálathoz. Itt azt tapasztaltam, hogy minden elemző alapműként kezeli Hanák Péter,² illetve Keszeg Vilmos munkáját.³ Számomra nagy segítség volt még Kokó Juliánna dolgozata is,⁴ mely tematikus vizsgálódásom alapjául szolgált. Különleges színfoltja volt a szakirodalomnak az a néhány korabeli folyóirat, amelynek lapjait a kedvemért vágták most fel.

² Hanák 1973.

³ Keszeg 1996.

⁴ Kokó 1999.

Dolgozatomban először a műfaj általános jegyeit tárgyalom röviden, majd a harctéri levelek sajátos világára térek rá. A leveleket vizsgálok tematikájuk, struktúrájuk, szó-kincsük alapján, és igyekszem figyelembe venni azok grammatikai, stilisztikai jellemzőit is. A levél műfajának egyik legjellemzőbb specifikuma a formulák alkalmazása, ezért ez vizsgálatom egyik legalapvetőbb tárgya, a másik pedig a szókészlet összetétele, benne a katonai szleng korszakot megidéző hangulatával, illetve az idegen nyelvből átvett szavakkal. Szép része a levélkincsnek azoknak a mondatoknak a gyűjteménye, ahol a harctéri katona egy pillanatra költővé válik, azaz a köznapi levelek poétikája, egy bekezdés erejéig ezt is áttekintem.

A levelek külső megjelenésükben első pillantásra nagyon hasonlóknak tűnnek, amíg az ember nem kezdi el alaposan szemügyre venni őket, de azért alapvető különbségeket elsőre is bárki felfedezhet. Más a külalak, a terjedelem, a betűméret, esetleg a levelezőlap színe, de a fajtájukat tekintve a gyűjteményekben alapvetően négyféle dokumentumot találhatunk: leveleket, levelezőlapokat, tábori postai levelezőlapokat és képeslapokat. Írásképeket tekintve aligha tehetünk egységesen érvényes megállapításokat, azonban általánosságban azt mondhatjuk, hogy az írományok külalakja, különösen, ha figyelembe vesszük a megírás körülményeit, rendezett, sok esetben kifejezetten szép. A kisebb méretű küldemények esetében a rendezett külalak és az olvashatóság szempontjait felülírja az a szándék, hogy minél több közlés elférjen egy kis lapon.

A klasszikus tábori levelezőlapokon kitöltés előtti állapotukban külön helyet hagytak az adatok feltüntetésére: az író, illetve a címzett nevének és címének. Az üzenet küldőjé azonban, főleg a műveletlenebbek, ezt gyakran figyelmen kívül hagyták, és pontatlanul, önkényesen töltötték ki leveleiket „...a név és a cím nem a fenntartott, külön sorokba kerül, hanem egybemosódik”.⁵

A levelek szerkezeti elemeit számba véve Hanák öt, Keszeg hat egységet különböztet meg, amelyek alkalmasak a legtöbb levél strukturális vizsgálatára. Ezek a következők: keltezés, megszólítás, köszöntés, nyugtázás-hivatkozás, tárgyalás, elköszönés. A vizsgálati szempontok kijelöléséhez viszont további segítséget nyújtanak az alpontok, amelyeket az egyes egységekben belül Keszeg nagy számban felsorol.

A levélírásnak az antikvitástól kezdve voltak tartalmi, illetve szerkesztési normái. Ezeket a követendő mintákat levélírást oktató kézikönyvek (*Ars Dictandi*), mintagyűjtemények (formulaium) és levélgyűjtemények (*epistolarium*) tartalmazták. A háború idején használt normákon Hanák szerint „Elsősorban a háborús szükségletekre készített Tábori levelek sorozat hatását gyaníthatjuk.”⁶

A szakirodalomban a legnagyobb sokféleség a nyelvi sztereotípiák megnevezésének terén tapasztalható. Amit Keszeg Vilmos és Oláh Sándor sztereotípiaként említ, azt Kokó és Hanák formulának hívja. Hárman közülük használják mindkét fogalmat, sőt néhány helyen találkozom a klisé megnevezéssel is. Mivel a megnevezések használatának nincsenek elvszerű szempontjai, ezáltal közöttük funkcionális elkülönítés sem tapasztalható, vagyis a kifejezések használata esetleges. A továbbiakban dolgozatomban formulaként kezelem ezeket a levelekben található állandósult mintákat. Ha azt vizsgáljuk, hogy a levelek melyik részében találkozhatunk formulákkal, azt találjuk, hogy leggyakrabban a levelek ele-

⁵ Kokó 1999. 6. o.

⁶ Hanák 1973. 75. o.

jén és végén jelennek meg, azaz a köszöntésben és elköszönésben, de ritkábban a legtöbb szerkezeti egységben megtalálhatóak. Arra az első látásra meglepő dologra figyelhetünk fel, hogy formulát egyedül a levelek legerjedelmesebb részében, a tárgyalásban nem találunk. Azonban, ha jobban belegondolunk, ezen nem kell csodálkoznunk, hiszen a köztes részben jelenik meg a tényleges, aktuális közlendő, amely mindig friss, új üzenet, és nem szorul a formulák adta keretekre. Itt az írók szabadon csaponganak, leginkább azt közlik, ami eszükbe jut, asszociatív gondolataikat néha követni is nehéz.⁷

Kétségkívül a szókincs a nyelvnek az a területe, amely a háború alatt a leggyorsabban és legerőteljesebben változott, formálódott. A béke nyelvét magukkal hozó katonák a frontra kikerülve azonnal képzett honvédekké váltak, akiknek egyrészt érteni kellett a parancsot, hiszen az életük múlhatott rajta, másrészt egymás között egy másik nyelven lehetett beszélgetni, ami azonban ugyancsak különbözött az otthoni nyelvhasználatától, mivel itt egy egészen más valóság darabjait kellett néven nevezni. Loványi Gyula az új szavak nyelvbe kerülését vizsgálva azt állapítja meg, hogy „két irányból indultak útjukra: fölülről lefelé terjedtek a katonai, a hivatalos nyelv, az újdonságok kifejezései. Alulról fölfelé pedig a katonák ajkán formálódott kifejezések.”⁸

Tim Cook, a Kanadai Hadtörténeti Múzeum munkatársa olyan kanadai katonák iratait vizsgálva, akik az első világháborúban részt vettek, arra a következtetésre jutott, hogy a katonák által kialakított sajátos nyelvezet létrehozásának a gyakorlati célokon túl egy sokkal elvontabb funkciója is van: a fájdalmak csökkentése, a háborús borzalmak túlélése. „A frontvonal saját nyelvhasználatának kérdését eddig többnyire figyelmen kívül hagyták a szaktörténészek, ám a katonák leveleit, egyéb feljegyzéseit olvasva ráébredtem, hogy a katonai kultúra rejtett komponensére akadtam, amely nélkül nehezen érthetnénk meg, mi is zajlott az első világháborúban. A látszólag sikamlós káromkodások, szleng kifejezések felfedik számunkra, hogyan küzdöttek meg és tartottak ki a katonák, és próbáltak értelmet csempészni egy irracionális eseménysorba”⁹

Katonai szleng

„Vitathatatlannak látszik, hogy a katonai szleng a sorkatonák által használt csoportnyelv, melyet el kell különítenünk egyrészt a köznyelvtől és a nyelvjárásoktól, másrészt pedig a hivatalos katonai szaknyelvtől.”¹⁰

A katonák nyelvhasználatában, amelyet Tömörkény István nevezett el bakanyelvnek, számos speciális jellemzőt találunk. Mivel a besorozás után a katonák élete egyik napról a másikra teljesen megváltozott, rengeteg olyan dologgal találkoztak, amivel addigi életükben soha, ennek az új világnak a részleteit mind-mind új névvel kellett illetniük, és ha nem kínálkozott megfelelő megnevezés készen, akkor maguk találtak ki egyet. Ekkor vált a szókészlet elemévé például a komisz szó is, előbb kenyér, illetve katonaruha megnevezésére, utóbb 'nagyon rossz' jelentésben.

⁷ Hanák 1973. 82. o.

⁸ Loványi 1941. 113–114. o.

⁹ A szleng segített elviselni az 1. világháború borzalmaival. Múlt-kor 2013. http://mult-kor.hu/20131112_a_szleng_segített_elviselni_az_1_vilaghaboru_borzalmain (2015. jan. 7.)

¹⁰ Kis 1992. 339. o.

Kis Tamás *Bakaduma* című könyvében egy finn nyelvész idézve a katonai szleng három funkcióját sorolja fel: „lázadás a gépezet ellen”, „hivatalos nyelv paródiája”, „igazságtevés humorral.”

„Baka-fonétika”

A másik leggyakoribb szóalkotási mód az idegen nyelvű szavak magyarosítása. Könnyen belátható, hogy ez a nyelv legtöbbször a német volt, hiszen a katonák a Magyar Honvédség mellett az Osztrák–Magyar Monarchia közös hadseregében szolgáltak, ahol a német volt a hivatalos vezényleti nyelv. Mivel a „német kommandót a magyar bakák gépiesen a jelentéssel közvetlen kapcsolatba hozva tanulják meg, nem pedig mint a német nyelv egy-egy szavát”, ezért „a német szavak gyakran csak formális keretül szolgálnak a magyar nyelven közölt tartalom számára”.¹¹ Azért is lehetett ez így, mert némely tisztek, akik a parancsot kiadták, nem tudtak németül, így a bakák eleve torzítva találkoztak először a szavakkal, kifejezésekkel. A katonák leleményességét mutatja, hogy könnyűszerrel átalakították a brückenkopfkommandot griffknoffkommandóvá¹² vagy a margierent magírozássá.¹³

Tömörkény István így magyarázza a német szavak terjedését: „Sok legény nem is tudja, hogy németül van az, amit elmond, azt hiszi, hogy az is magyar szó, csak hogy ő még nem hallotta eddig. (...) neki teljesen mindegy, hogy a »szakasz« vagy »cúg« szóban ismer-e meg egy fogalmat, mert azelőtt sem az egyiket, sem a másikat nem hallotta.”

Loványi itt is óva int a német szavak nyelvünkbe való beemelésétől: „Most a honvéd (...) méltán azt véli, hogy magyar az új kifejezés, s viszi haza”,¹⁴ vagy ha nem is ő, legalább a levelei...

A bakanyelvből rövid ízelítőt adnak a mellékletben található táblázatok, melyekben a katonák által használt szavak és azok jelentései olvashatóak. Ahol sikerült egyértelműen felderíteni az eredetüket, ott ezt is közöltem.

Rendkívül érdekes száz év távlatából visszatekinteni arra, hogy azok, akiknek nem állt rendelkezésükre ez a történelmi tisztánlátást kielégítő idő, hogyan fogalmazták meg viszonyukat a nyelvben lezajló változásokhoz. Még tartott a háború, amikor Parászka Gábor a *Magyar Nyelvőr* lapjain lelkesen üdvözölte a háború szókinccset megtermékenyítő hatását. „A nyelv életére fejlesztő erőként hat a háború a maga szókinccsének gyors terjedése révén. (...) A Nyelvőr a jelen nagy eseményeinek történelmi tárházát gazdagítja, ha munkásságát a nyelvnek a háború táplálta életét is figyeli.”¹⁵ 1941-ben már sokkal óvatosabb Szilády Zoltán, amikor azt mondja: „Már a világháborúban is tapasztalhattuk, hogy az idegenből fordított hírekkel mennyi hiba és magyartalanság fertőzi meg nyelvünket.”¹⁶ Ugyanebben az évben Loványi Gyula pedig már afelett örvendezett, hogy a nyelv jó ízléssel kirostálta magából a vadhajtásokat: „Az 1914–8-i háború elég sok új szót hozott nyelvünkbe, jót is, rosszat is. (...) Javarészüik bizony nem rokonszenves vendégnek mutatkozott. Ezért nem búslakodunk azon, hogy legtöbbször kikoptatta nyelvünkéből az idő múlása.”¹⁷

¹¹ Spitzer 1920. 17. o.

¹² Parászka 1917. 63. o.

¹³ Spitzer 1920. 18. o.

¹⁴ Loványi 1941. 114. o.

¹⁵ Parászka 1917. 63. o.

¹⁶ Szilády 1941. 86. o.

¹⁷ Loványi 1941. 114. o.

A levelek szókészlete¹⁸

<i>Bakanyelv</i>	<i>Magyar jelentés</i>
bornyú/borjú	az egyéni felszerelés szállítására szolgáló hátbőrönd, amelynek felső védőoldala borjúbőrből készült
barak (nemzetközi szó)	fából készült földszintes (néha emeletes), ideiglenes lakóház
fuszekli (bajor–osztrák jövevényszó)	féllábszárig érő, harisnyatartóval hordott zokni
féhalyúnk	fejaljunk = párnánk
strázsa (szláv jövevényszó)	őr, őrség
érmelegítő	csuklómelegítő
csajka (szlovák jövevényszó)	Fémből készült evő-csésze fedővel
ingyenes lakó	feltehetően a tetűre gondol
korozsma	születési ajándék

<i>Bakanyelv</i>	<i>Német kifejezés</i>	<i>Magyar jelentés</i>
egrecél plac = egrecérozó tér	Exerzierplatz	gyakorlótér
raport	Rapport	kihallgatás
menázi	Menage	étkezés
ablézolni/abler	ablösen	felváltani (őrséget)
regruta	Rekrut	újonc
czug	Zug	szakasz, menet, vonulás
rukkolni	rücken	vonulni
kvártély	Quartier	szállás
pucolni/pucszerezék	putzen	tisztálkodó szer
mondur/mundér	Montur	egyenruha
bajnét/bajonét	Bajonett	szurony
trozsák	Strohsack	szalmazsák
trocka	Tragesack	hordzsák; itt: hátizsák
batra/batri	Batterie	üteg
komisz	Kommiß	1. komiszkenyér, a katonaságnak külön sütötték, gyorsan élvezhetetlenné vált; 2. katonaruha, a katona egyéni felszerelése
Pakolni/pakk	Packen	csomag
alarm	Alarm	riadó
kantin	Kantine	étkezde; üzlet a laktanyában
srapnel	Schrapnell	apró golyókkal töltött, magasban robbanó tüzérségi lövedék
lodung	Ladung	lódíng = tölténytartó
rezornista	Reservist	rezervista = tartalékos

¹⁸ A táblázatokat *Szenti Tibor: Vér és pezsgő* című műve, *Kis Tamás: A magyar katonai szleng szótára*, a Magyar Néprajzi Lexikon szótára, *Zaicz Gábor* (főszerk.): Etimológiai szótár és a <http://nemfelejtjuk.blog.hu/2009/01/24/bakanyelv> oldal alapján készítettem.

Stilisztikai eszközök

A levelek többségére nem jellemző, hogy költői képekkel, alakzatokkal éljen, mert „Ez a fajta fogalmazási mód, a képek használata idegen a paraszti kifejezőmódtól”¹⁹, de, mint mindig, itt is akadnak kivételek, főként az értelmiségi szerzők esetén. A sorok íróit alkalmazásukkor aligha az esztétikai szándék vezette, inkább gondolhatjuk, hogy a kivételes érzések ilyen kivételes formában születtek meg. „De a háborúban a legeggyűbb lélek is íróvá válik. Elvégre az igazán elementáris érzések, amelyek a nagy tragédiáknak adják meg az ünnepi stílust, itt teremnek. Sőt minél kevesebb írói hajlandóság van valakiben, annál jobb író lesz belőle a háborúban”²⁰

Bár dolgozatomban kizárólag prózai leveleket vizsgálok, itt fontosnak tartom megemlíteni, hogy a fronton sokak váltak nemcsak íróvá, de költővé is.

<i>Szókép, alakzat</i>	<i>Példa</i>
Hasonlat	„azt írod, hogy egészséges vagy és mégis <i>úgy fogyol, mint a gyertyavilág</i> , hogy lehet az, kedves feleségem, akkor mégis csak van valami nagy bajod” (Szentí 1988. 338. o.) „Mi bizony, hogy a szokásos szólással éljek: <i>úgy csöppentünk bele az események közepébe, mint mikor a derült égből lecsap a villám</i> ” (Nagy 1915. 118. o.)
Metafora	„Két év óta alig volt pihenésem, háború-háború után, de ez még nem elég, <i>egy harmadik ellenség is fölütötte a fejét: a kolera</i> ” (Nagy 1915. 172. o.) „Ne félj, nem maradsz egészen árva, <i>édesanyánk, a Haza</i> , forró szeretettel öleli át az elesett hősök gyermekeit...” (Nagy 1915. 74. o.) „Aki nap-nap után megköveteli másoktól, <i>hogy fejüket az oroszlán torkába dugják</i> , illő, hogy maga is megpróbálja a <i>játékok</i> ” (Nagy 1915. 57. o.) „Senki sem vétkes! Ez volt végzetünk és <i>így rendelte a Gondviselés</i> ” (Nagy 1915. 11. o.) „ <i>Derék aljam</i> erdőben szedett <i>fű; fejem alja a hátí zsákom; takaróm a köpenyem és pokrócom</i> [...] Előttünk a <i>háború zenéje: az ágyúk szava és gép fegyver kattogása</i> hallható” (Szentí 1988. 105. o.)
Paralelizmus	„ <i>Négy éjjel nem aludtunk, négy napon át nem ettünk</i> ” (Nagy 1915. 10. o.)
Ellentét	„ <i>Én mikor otthon voltam, a harcról álmodoztam, most pedig haza képzelem magam</i> ” (Nagy 1915. 172. o.) „ <i>Akinek van mit enni bőven, annak van mennyországa, aki pedig nyomorog, az a pokolban van</i> ” (Zágoni 2007. 180. o.)
Hangutánzás	„Az ágyú <i>dörgés</i> vagy fegyver <i>durrogás</i> már minket nem zavar mi éppen úgy hozzá vagyunk szokva, mint k[edves] anyám a varrógép <i>kelepeléséhez</i> ” (Szentí 1988. 123. o.)
Megszemélyesítés	„ <i>Alattunk a Föld reszket</i> ” (Szentí 1988. 105. o.)
Költői kérdés	„Nem is értjük, <i>hogy tudtunk eddig meglenni kávéház nélkül?</i> ” (Nagy 1915. 99. o.)
Alliteráció	„Jó egészséget kívánok és tudatom, hogy <i>ma magunk maradtunk</i> ” (Szentí 1988. 296. o.)

¹⁹ Kokó 1999. 9. o.

²⁰ Nagy 1915. 5. o.

Témakörök

A levelek alapvetően sok témakört érintenek, általánosítani nem lenne helyes, mégis újra és újra feltűnik négy olyan tárgykör, melyek valamelyikét mindegyik levél tartalmazza. Ezek a következők: a családi élet, a gazdaság, az informálódás és a harctéri tudósítás.²¹ A forrásokat tanulmányozva a fenti négy csoportot további kettővel bővítettem, amelyek ugyancsak visszatérő témaként jelennek meg a korszak levelezésében. Ezek az ünnepek és a vallás.

A magánlevelek legfontosabb témaköre a családi élet legkülönbözőbb momentumainak felidézése. A családhoz való viszonyulásra kettősség jellemző: egyrészt a remény, a bizakodás a viszontlátásban, másrészt az egymásért való aggodalom, kilátástalanság. Hogy éppen mikor melyik kerekedett fölül, az nagyban függött az írók hangulatától is.

A család motiválta a katonát, képessé tette őt a nehézségek elviselésére, egyfajta „megtartó erőként” működött. „A fronton harcoló katona két „menekülési kísérlete” a család, illetve Isten.”²²

A gazdasági témakör leginkább a parasztság levelezésére jellemző, hiszen a „népi gondolatkör és gondolkozásmód egyik alapkategóriája a létfenntartás, a munka”.²³ Az otthon maradt asszonyokra nem kis feladat hárult, ugyanis a gazdaság ellátása egyik napról másira az ő teendőjükké vált. Sok levélben találkoztam utasításokkal, melyeket a fronton levő férj adott feleségének, aki próbált helytállni ebben az új szerepben is. Így tudott megvalósulni a távgazdálkodás: „Ha első ránézésre úgy tűnik, hogy a gazdaság vezetése egészében az otthonmaradt asszony szerepkörébe utalódott át, ez csupán látszólagos, hiszen a gazdaságot lényegileg érintő döntések hozatala még mindig a gazda kizárólagos tiszte maradt”.²⁴ Hanák szerint a háború szörnyűsége a parasztnak többek között egyet jelentett a gazdálkodás hagyományos rendjének kizökkentésével és veszélyeztetésével. Mivel a családi gazdaság továbbélése háborús időkben fokozottan vált a túlélés zálogává, egyszerűen a gazda távollétében éppen ekkor vált nagyon bizonytalanná, nem csodálkozhatunk azon, hogy a levelek második kérdései a távol lévő hogyléte után rögtön erre vonatkoztak.

A fronton lévő katonák sokszor küzdöttek a honvágy érzésével. Ezt úgy enyhítették, hogy igyekeztek részesei lenni annak a megszokott világnak, ami már elérhetetlen volt számukra. A következő levél egész tartalma ennyiből áll: „ez fáj nagyon, hogy már Laci öcsémnek is be kell rukkolni 15-én. Irják meg, hogy hová rukkolt?”²⁵

Az információ áramlása a másik irányba is végbement, azaz nemcsak tudakozódtak, hanem tudósítottak is. „A levél „jelenlevővé” teszi íróját a címzett számára. S nem csupán azáltal, hogy az életéről, tevékenységéről, sikereiről és kudarcairól, a vele történt szerencsés és balszerencsés eseményekről számol be; a levél közvetlen, szinte már fizikai jelenlétet biztosít”.²⁶ Sokszor részletesen ismertették a történeteket (4. táblázat), de olyan is előfordult, hogy általánosan számoltak be helyzetükről, például az aznapi időjárás taglalták. Azáltal, hogy felsorolták életük történéseit, különös hatást értek el: „... a rideg tények,

²¹ *Kokó* 1999. 10–19. o.

²² *Kokó* 1999. 10. o.

²³ *Hanák* 1973. 84. o.

²⁴ *Kokó* 1999. 17–18. o.

²⁵ *Szenti* 1988. 99. o.

²⁶ *Foucault* 2000: 339. o.

a bajok, terhek nyers, egyszerű elsorolása (...) megállító, elragadó, elképesztő hatással van. (...) Ez a tárgyiasság pátosza, amire csak a legnagyobb írók képesek, ha levetik modoros-ságaikat.”²⁷

Az ünnepi üzenetek különleges részét képezik a háborús levelezéseknek. Jeles események alkalmával katonáink még a fronton is választhattak „félkész” képeslapok közül, melyek legtöbbször boldog karácsonyt, új évet vagy kellemes húsvétot kívántak, de kitérhettek erre egy-egy levél során is. Ha valamelyik baka nem is volt érzelgős típus, ünnepek alkalmával még ő is biztosan hazavágyott a családi körbe. „A mai napon templomba voltunk és Imádkoztam értetek és kértem a jó Istent, hogy ne engedje már meg azt, hogy mint katona még a harmadik húsvétot is itt töltssem, mert már két Húsvétot meg kellett érnem, amit soha nem gondoltam volna...”²⁸ Az is nagyon érdekes, hogy ilyenkor az egyébként naphosszat egymást gyilkoló ellenségek hirtelen barátokká váltak, és együtt ünnepeltek. Paksi István így tudósít egyik levelében: „Ugy állunk a békével, hogy mindennap várjuk és reméljük is, hogy Máj 1-ére meg lesz. Nagyon jó hírek vannak, a muszka nem ló se ágyúval sem fegyverrel. Most, amikor a muszákának volt húsvétjuk, átjöttek és hoztak a mieinknek csomagokat, tánczoltak, énekeltek, azután újra vissza mentek az ő állásukba...”²⁹

Ünnepi képeslap

ből kaphatunk felvilágosítást: „Mindig többen és többen jöttek, akik kérték, hogy menjek hozzájuk. Kérdeztem tőlük, hogy miért nem vesznek Bibliát. De nem ismerték. Nem tudták, hogy mi az. Rendeltem tíz darab Újszövetségi Szentírást. Annyira szétkapták, hogy volt olyan, aki két koronát is ígért a másíknak, ha eladja neki.”³¹

A háborúban nemcsak írni kezdtek el az emberek, hanem hinni is. Legalábbis így vélekedik Kokó Juliánna: „Isten és ember kapcsolata a harc-téren a lehető legszorosabbá válik.” Polyák Lajos másképpen gondolkodik ugyanerről a kérdésről. A harctérről küldött egyik levelében ezt írja: „Nagy szomorúságom még az, hogy kevesen vannak, kik az Istent félnék, csak a nagy veszélyben említik az ő nevét, de mikor a veszély elmúlt, ők is elfeledkeznek a jó Istenről és az ő jótéteményeiről”³⁰ Azt, hogy ki mennyire gondolta komolyan a hitet, és mennyire volt igazi, hiteles keresztény, nyilván nem tudjuk, de nem is feladatunk megítélni. Egy biztos, a levelek egyik központi témájává vált Isten és a belé vetett reménység.

A nyelv és a vallás itt, a harcmezőn, nagyon különlegesen kapcsolódik össze. Minél többet olvasták a katonák a Bibliájukat, annál többet kezdték el használni a szakrális szavakat, kifejezéseket. A Biblia szerepéről egy katona levelé-

²⁷ Eckhardt 1950. 117–119. o.

²⁸ Szenti 1988. 129. o.

²⁹ Szenti 1988. 124. o.

³⁰ Zágoni 2007. 121. o.

³¹ Zágoni 2007. 188. o.

A Szentírásból ismert történetek gyakran megihlették a frontok embereit. Saját helyzetüket a Biblia tükrében újragondolták, átértelmezték. Az intertextualitás ezekben az írásokban tökéletesen megvalósult.

<i>Témakör</i>	<i>Példa</i>
Családi élet	„Pali fíjam levelét is megkaptam, melyből megértettem, hogy a Palikámnak jó Értésítője, elég jó jegyei vannak, aminek nagyon örülök és kívánom is, hogy jó tanuló legyen továbbra is...” (Szentí 1988. 82. o.)
Gazdaság	„Kedves szüleim levelőket meg kaptam melyből megértettem hogy oda haza már haladnak szépen a tavaszi munkálatok ere is csinálgatja az a pár czivil akik it maradtak azt is meg érttem levelőkből hogy arató gépet vásároltak...” (Szentí 1988. 293. o.)
Informálódás	„Kedves néném, hát maga hogy van?” (Szentí 1988. 318. o.)
Harcéri tudósítás	„...én Ferencz öcséd beteg vagyok még egy kicsit, mert július 24-én megsebesültem a jobb térdkalács mellett, kívülről 3 cm hosszú gránátszilánktól” (Szentí 1988. 318. o.)
Vallás	„A mi kegyelemben gazdag Üdvözítőnk pedig hűségesen érezette áldását, sok lelki örömben részesített, és ezáltal valamennyien felüdülést nyertünk a kietlenben” (Zágoni 2007. 267. o.)
Ünnepek	„Kedves Édesatyám! Kellemes Karácsonyi Ünnepeket kívánok és jó egészséget, bár sokkal jobb volna, ha a Karácsonyt itthon töltené” (Szentí 1988. 295. o.)

Szabó Fanni: A Hilscher család táborig és családi levelezése (1917–1918)

A gyűjtemény iskolám egyik történelemtanárának tulajdonában van. Ő volt olyan szíves rendelkezésemre bocsátani ezt a ritkaságot. A levelezés „főhőse” a 18 éves Hilscher Zoltán, a tanárnő nagyapja, aki hadiértségi letétele után vonult be a seregbe. A gyűjtemény tartalmazza az általa írt, illetve a neki kézbesített válaszlevelek egy részét is. A legkülönösebb szinte az, hogy a levelek majdnem száz évesek, de a szerzőjük, ha ma élne, kortársam lehetne...

A legtöbb levél Hilscher Zoltán által íródott bátyjának, Rezsőnek. Ez összesen 68 darab levelezőlapot, egy táviratot, 22 darab táborig, kibővített levelezőlapra írt levelet és 19 darab hagyományos borítékban elküldött levelet tartalmaz. A frontra küldött válaszlevelek 11 darab levelezőlapot és 7 darab levelet jelentenek.

Hilscher Zoltán apjának, Hilscher Rezsőnek németül írt leveleket; ezek száma 17 darab levelezőlap és 4 darab levél. Válaszlevelekről nem tudunk.

Édesanyjának, Hilscher Rezsőnének 33 darab levelet (melyekből 14-en nem található évszám) és 11 darab levelezőlapot írt (ezek közül kettő van év nélkül). Az édesanyjától 4 darab olyan válaszlevélről tudok, amely fennmaradt. A fiú testvéreinek, Vilmának és Annának is írt leveleket, Vilmának 38 darab levelezőlapot és 13 darab levelet, Annának 41 darab levelezőlapot és 20 darab levelet küldött.

Más katonák is küldtek a frontról leveleket a Hilscher családnak, ezek 16 darab levelezőlapot tesznek ki. Anna nevű testvére édesapja 2 darab levelet és 2 levelezőlapot. Ezen-

kívül a gyűjtemény 4 levelet és 10 levelezőlapot tartalmaz, ezek feladói nem tartoztak a családhoz.

Az egyik legnehezebb feladat a téma szűkítése volt. Végül úgy döntöttem, hogy a gyűjtemény három csoportját fogom megvizsgálni: Zoltán levélváltását édesanyjával, bátyjával és az édesapjával.

A levelek misszilis levelek, tehát létező emberek ténylegesen elküldött írásait (beszélgetéseit) tartalmazzák. A magánlevelek csoportjába tartoznak, azon belül a tudósító/értesítő levelek sajátosságait hordozzák. Ezek értelmében bizalmas hangvételűek, a társalgási stílus jellemzői jelennek meg bennük, hiszen a családtagok egymás közötti kommunikációjáról van szó. A levelek hírt adnak írójuk jelenlegi helyzetéről, örömeiről, problémáiról, és ebbe sok élőbeszédből átvett formát építenek be. A mondatok modalitása változatos, a társalgási stílus engedi meg legnagyobb mértékben az érzelmek kifejezését. A háborús körülmények azonban még nagyobb teret adtak ennek, még kevésbé tartották be azokat a szabályokat, amelyek az érzelmek leírását korlátozták a levelekben; ennek az oka a szeretteiktől való távolság és bizonytalanság lehetett.³²

Zoltán és bátyja, Rezső közötti levelezés

Az eddig elemzett levelekben leginkább a nyelv érzelmekifejező funkciója jelent meg. A fiatal katona bátyjával azonban nem csak a lelkében lejátszódó folyamatokat vitatta meg, hanem hétköznapi, gyakorlati dolgokba is beavatta őt; ezekből a levelekből tehát szemléletesebb képet kapunk arról, hogyan is zajlott a katonák élete, mint a család többi tagjával folytatott kommunikáció nyelvi lenyomatából.

A fiatal katona a bátyjával váltotta a legtöbb levelet, ezek közül tizenkettőt tudtam megvizsgálni. Két levél kivételével a betűhív átiratot Hilscher Zoltán unokája készítette el. A levelekből sok kis, apró részlet kiderül a száz évvel ezelőtti frontról, illetve a hátrszágbeli életviszonyokról. Kiderül, milyen volt a katonák közötti kapcsolat, a hierarchikus viszony, a kiképzés, mennyi zsoldot kaptak, milyen volt a szállás, az étkezés; hogyan teltek a hétköznapiak, hogyan utaztak egyik városból a másikba, milyen ételeket ettek, mivel múltatták a kevés szabadidőt, milyen volt az időjárás. A fél tucat levelet a témák szerint csoportosítva szeretném bemutatni.

A katonák szállását úgy oldották meg, hogy a városlakók házaiba költöztették be őket. Ez nem mindig vezetett békés együttéléshez, meg is írja a bátyjának, hogy „már másodszor kilakoltattak bennünket”. Kilakoltatni, vagyis hatósági úton lakása elhagyására és kiürítésére kényszeríteni; a hivatalos intézkedés, amit takar, hivatalos hangnemet kölcsönöz a szónak.

A kilakoltatások elég gyakoriak lehetnek, hiszen 1917. március 14-i levelében írja, hogy kilakoltatták, majd 18-án ismét a lakhelyváltozásról számol be. Nem mindenki örült annak, hogy idegen embereket költöztettek az otthonába; habár ez nem a katonák hibája volt, mégis velük éreztették azt, hogy nem látják őket szívesen. Az egyik házban kisgyerekek laktak; kölcsönösen zavarták egymás nyugalma, így nem csoda, hogy nem lehetett valami kellemes a hangulat („egész nap ordítozás és sivalkodás verte fel a házat”). Következő szállásán azonban nagyon jó helye lett Zoltánnak. „Most egy nagyon érdekes családhoz

³² Honffy 2003.

kerültem”; habár a családfőt „trottyos bácsinak” nevezte – ami a szótárak szerint pejoratív stílusértékkel bír –, mégis érződik az iránta táplált tisztelet.

„A fél világot bejárta, 12 nyelvet beszél, és örül most, hogy van kivel beszélgetni.”; a bácsi felesége pedig kényeztette a katonát, „Ő meg mindent megtesz. Megkínál palacsintával”. Ez az első említés olyan emberekről, akikkel közelebbi kapcsolatba került. A lányukról azt írja, „kissé viharos múlt”, hiszen „elvált az urától”; udvarolnak neki a tisztek és „éjjeli zenét”, vagyis udvarlasként, éjszaka, az ablaka alatt játszott dalokat kap. „A szobában, ahol lakom, még 8 baka lakik. [...] Van köztük egy urasági inas. Ez úgy gondomat viseli.” Hiába került olyan emberek otthonába, akikkel jó viszonyt alakított ki, nyolc másik emberrel mindennap megosztani a legprivátabb szférát meglehetősen kimerítő lehet. Az urasági inas azonban nagyon sok mindenben segített neki („a ruhám kikeféli, a bakancsom kipucolja”, „Főz számomra.”). A tisztiszolgái beosztás 1945 előtt létezett, és a tisztek mellé személyes szolgálatértelre beosztott közlegényeket hívták így.

A csapatok átcsoportosítása valószínűleg többféle módon történt, Zoltán a vonatozásról és a marhavagonokban történő utazásról számol be. Meglepő módon a kissé körülményesebbnek ható marhavagonokat szerette, mert ezek nem voltak annyira zsúfoltak, mint a másodosztályú kocsik. Az út közben írott levelek külalakja is árulkodik a keletkezés körülményeiről („A vonat nagyon zötyög, azért ilyen borzasztó az írásom.”).

A civilek utazását azonban keményen szabályozták. „Az ideutazáshoz nagyon nehéz engedélyt kapni. Királyházáig csak lehet, de aki ide akar jönni, annak előbb fel kell menni M.szigetre és ott arcképes igazolványt váltani és csak úgy lehet idejönni.” Ez azonban nem tántorította el a szeretteiket hiányoló embereket, és megpróbálták mindenféle kiskapuk segítségével elérni amit szerettek volna. „De talán ki lehetne valamiképpen panamázni, hogy ezt a ceremóniát ne kellessen végig csinálni.” Panamázni annyit tesz, mint megvesztegetni, illetve a hivatali hatalommal való visszaélés útján elkövetett nagyszabású csalást végrehajtani.

A tábori posta nem működött kifogástalanul. A levelek sokszor elvesztek, a csomagban küldött ételek megromlottak vagy „esetleg valami változás is történhetik” velük (szerintem ezzel arra utalt, hogy talán útközben belenéztek a csomagba, és az értékesebb dolgokat inkább megtartották maguknak, esetleg szállítás közben érte őket valami) a hosszú, akár 30-40 napos szállítási idő alatt. A kommunikáció katonai módja azonban még mindig jobb volt, mintha a hagyományos hálózatot használták volna („Tábori postán sokkal hamarabb érkezett meg az utóbbi levél is, mint másképpen.”). A hosszú idő oka a nagy távolságok mellett a cenzúra volt („ne aggódjanak, ... mert én rendesen írok, de a posta a cenzúra miatt csigalassúsággal közlekedik.”, „A levelek mind felbontva érkeztek”), ami miatt nem lehettek teljesen őszinték a levelek, és a fényképekbe is belejavíthattak („A fénykép nagyon rossz. Egészen el van rontva.”).

A levelek kézbesítése miatti bizonytalanság csak egy része volt az általános információhiánynak, ami a csapatokat jellemezte. A felsőbb vezetés nem sok információt osztott meg velük (talán sokszor ők sem döntöttek el előre mindent), így azt sem tudták, mennyi ideig maradnak egy városban, vagy hová kerülnek legközelebb („Itt állítólag valami továbbképzőbe kerülünk. A lakásunk elég jó, ha ugyan itt maradhatunk. Nem tudom, mi lesz, hogy lesz? ... Állítólag a posta jó[I] közlekedik. ... A kosztról még nem tudok semmit”).

A katonák étkeztetésére nem volt jellemző, hogy rossz lett volna, még 1917–1918-ban sem panaszkodott erről Zoltán. Leveleiből kiderül, hogy a koszt tetszik neki, főleg amit az

urasági inas készít neki („nagyszerű vacsorákat eszünk”). „A reggeli (tea vagy feketekávé) már ott vár”, „tojást vagy a húst készíti el számomra pörköltnek, amit délben a levesben kapunk.”. Amikor pedig ahhoz a családhoz kerül, amelyekkel jobban összebarátkozik, palacsintával, tarkedlivel (cseh fánkkal), kávéval kínálják. Kiképzés alatt a tábori konyha látja el őket, de erre sem tesz panaszt. „Minden nap kapunk egy fél komiszkenyeret és 10 cigarettát. Minden másodnap ½ liter bort”. Egyedül a kenyeret és a cukrot hiányolta, ami valószínűleg hiánycikk volt Huszton, hiszen pénze volt, tudott volna venni, de kért otthonról, tehát Budapesten ezek szintén még lehetett kapni.

Az életkörülményei leírásánál beszivárog a levelekbe a katonai nyelvezet. A komiszkenyér, régies néven katonakenyér vagy prófunt, a katonai szabvány szerint volt megsütve és a nagy mennyiség miatt elég hitvány minőség jellemezte. A komisz szó a német 'Komiss'-ból ered, jelentése kincstári, katonai. A katonaságtól független jelentése a XIX. században alakult ki.

A cigaretta, bár nem tartozik a legalapvetőbb élelmiszerekhez, létfontosságú volt; felteszem, sok katona dohányzott, és ha elvonási tünetek lettek volna, nem bizonyultak volna hasznosnak a harctéren. A bor pedig jobb hangulatot teremtett és növelte a katonák bátorságát, vakmerőségét, de Zoltán állítása szerint nem igazán kedvelte az italt. A kávé annál inkább, beszámol testvérének arról, hogy a kiképzés alatt (amikor a tábori konyhán étkeztek) is vett magának néha egy-egy csészével („legföljebb néha egy-egy kávé iszom”).

A katonai élet magában foglalja azt is, hogy a férfiaknak kiképzéseken, gyakorlatokon is részt kellett venniük. Zoltán sokszor megszépíti a valóságot, ennek ellenére felfedezhetőek a katonai szigorra, fegyelemre utaló jelek. „Egész új kiképzésnek vetik alá [a] legénységet. Szegény öreg bakák milyen kínnal gyakorlatoznak, pedig éppen úgy kívánják itt tőlük, mint békében a 21 éves gyerektől.” A kiképzések olyan időszakok lehetnek, amikor nem unatkoztak a katonák. Amikor azonban szolgálatban voltak, több szabadidő jutott nekik. A szolgálataikért kevéske zsoldot is kaptak, ezért kéri sokszor Zoltán, hogy ne küldjenek neki több pénzt („... pénzem van elég. A zacskóhoz még egyáltalán nem nyúltam. Jelenleg a zacskóban levőn kívül több mint 22 K-m van. Küldeményét nagyon köszönöm, de amint látja, igazán fölösleges volt”, „Minek küldött 30 K-t? Kedves Szidkókám, igazán fölösleges”).

Kevéske szabadidejében Zoltán moziba járt („hébe-hóba a Feld Kinoba [?] látogatok el”), beszélgetett az „érdekes családdal”; a háziúrral a kalandjairól, a háziasszonnyal a magyar költők szerelmi történeteiről vagy csak filozofálgattak; a fiukkal pedig sakkozott. A levelekben feltűnő, hogy nem került szorosabb kapcsolatba semelyik katonatársával; talán a rangja miatt a bakák inkább egymással töltötték az időt.

A szellemileg ingerszegény környezet pedig még inkább rásegített az unalmára; családjától folyamatosan irodalmi és közéleti folyóiratokat, regényeket, versesköteteket, kritikákat kért. Számomra meglepő, hogy nem tölti ki a mindennapjait a háború; de mint mindent, ezt is meg lehet szokni, majd megunni. Kéréseiből kiderül Zoltán irodalom iránti érdeklődése, aki a háború után latin–magyar szakos tanári diplomát szerzett. A könyvek közül klasszikust szeretne, kér Turgenyevet, németül; Reviczky-verseket, Lessinget, Wielandot, Gárdonyitól a Vallomásokat.

A táborba is jártak lapok, a *Pesti Hírlap* (nacionalista vonalat képviselt) és a *Pester Lloyd* (németül is olvasó polgárság szabadelvű lapja volt), de hamar elkaptokták őket („de mire mi a vásárláshoz hozzájutunk, az újságnak híre-hamva sincs”), ezért a *Pesti Napló*,

Hilscher Zoltán szolgálati helyei a világháborúban

(liberális hangvételű) a *Magyarország* és a *Nyugat* legújabb számait kéri, hogy küldjék el neki. A *Pesti Napló*ból csak 1915-ös számok állnak az interneten is rendelkezésre, de ezekből látszik, hogy tudósítottak az összes frontról, folyamatosan közölték a veszteségeket, győzelmeket és az elesettek számát (például ilyen cíccímekkel: „Heves ágyúharc Tarnow mellett – Lengyelországban a helyzet változatlan”, „A franciák négyheti veresége 150 000 ember”).

Zoltán április 17-i levelében írja, hogy megkapta a legutolsó *Nyugatot*. Ez elérhető az interneten, így megnéztem, miről olvasható. Politikai vonatkozásban Ignotus cikke a demokrácia és az antant viszonyáról szól; Fenyő Miksa pedig az orosz földreform ihlette magyar változtatások megvalósításáról írt. Az irodalmi részekre Zoltán reagál is levelében; arról tesz panaszt, hogy már nem tudja élvezni, amit olvasott. „Olyan nehezen tudtam olvasni, úgy össze kellett szedni minden erőmet, hogy csak egy kissé is élvezzem. Istenem, mi lesz, ha így butulok? A velem hozott tudományos műveket csak keveset forgatom, u. i. olyan fáradt vagyok lelkileg. Lassankint mindent elfelejtek.” A rengeteg elhalálkozás mellett talán ez a másik legrosszabb aspektusa a háborúnak: megdermeszti a szíveket.

Tóth Barbara: Neő Ákos és felesége, Jeszenszky Lea levelezése

Dolgozatom témájának kidolgozása közben rengeteg érdekes, megható és tragikus történettel is találkoztam. Mindegyik levelezőnek különleges személyisége és egyedi története van. Ákosnak és Leának például nem csupán levelezése, de családi háttere és múltja is érdekes. Mindketten hagyományokkal rendelkező nemesi, illetve polgári családból származnak, és ez főleg a férfi értékrendjén érződik, például nagyra becsülte a régi lovagi éretnyeket. Neő Ákos 1914-ben vonult be tartalékos hadnagyként, majd mérnöki végzettsége miatt önkéntesként került a közös hadsereg tüzérségéhez. Valamivel több, mint nyolc hónapot töltött a fronton. Hazatérvén háborús visszaemlékezést (több ponton hasonlít Szentı Tibor *Vér és pezső* című kiadványában szereplő Koch Rudolf visszaemlékezéseire) és verseket is írt.

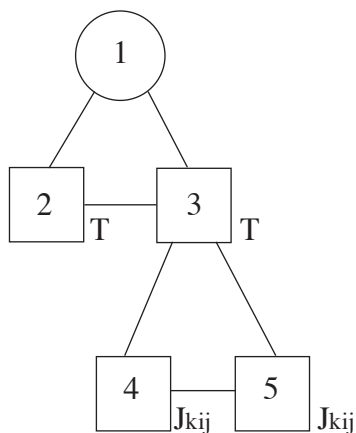
Levelezésükre jellemző, hogy a kész levélkezdő formulákat nem használják, szabadon írnak. A korábbi levelekre hivatkoznak a levél elején, hogy jelezzék, melyik levélre kívánnak válaszolni vagy hozzáfűzni valamit. De a kezdő sorokban gyakori a beszédhelyzet megjelölése is.

A levelek témája és annak kifejtése változatos, a gondolatmenet jól követhető, logikus gondolatfűzéssel halad előre. Szókincsük főleg köznyelvi szavakból áll, de népi szavak, kifejezések is megjelennek pl. „fűlön ragadott”. Egyéni szóalkotás is jellemző: „jégcsap közömbösség”. Mondataik változatos modalitásúak, gyakori a mellé- és alárendelő összetett mondatok használata:

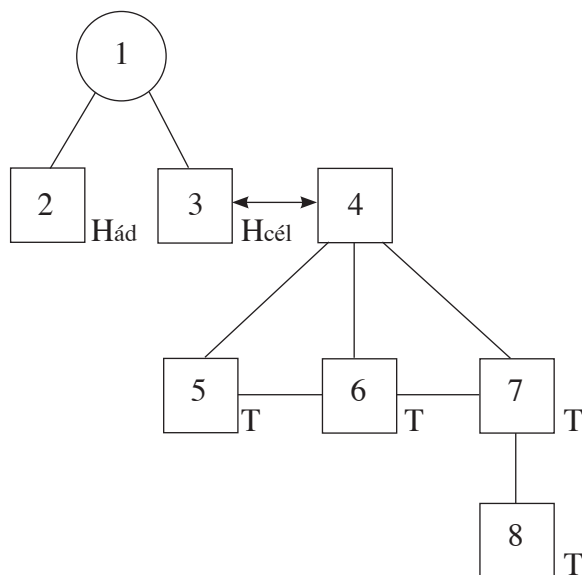
1. 2. 3. 4.
„Írnom sem kell, hogy bús így egyedül nagyon, s az a kedves ábránd kecséget csak, hogy
5.

hátha meg lepsz magányomban, és a legboldogabbakká teszed ezt a néhány sivár napot.

(Jeszenszky Lea Neő Ákosnak, 1915. augusztus 8.)

1. „Leus mindenre hivatkozom, ami szent Előtted, hazánkra, vallásunkra, Apó nemességére,
 2. szerelmünkre, ne engedj így elmennem, hanem ígérd meg, hogy bármivel sújts on is az Isten,
 3. teljes erődből igyekszel azt elviselni s megteszel mindent, ami az egészségi állapotodhoz
 4. szükséges.”
 5. (Neý Ákos, Jeszenszky Leának, 1914. november 24.)

A búcsúzó formulák szintén nagyon változatosak. A házaspárra jellemző a nehéz elváltást érzékeltető hosszabb befejezés: „Valamennyien forrón, szeretettel csókolunk, de különösen Pöndörkéd és hűn szerető /Feleséged/”; „Nagyon várja leveledet, amiből erőt és bizalmat remél most a kétségbeesés szélén levő nagyon szerető férjed /Ákos/”. Előfordul az Istenhez fohászkodás és a ráutalás is, erre jó példa Neý Ákosné 1914. december 31-ei levelének túláradó barokkos zárása: „Most pedig leborulva kérem a jó Istent, hogy jöjjön el az Ő országa, derítse ránk jósága fényét az új esztendőben (...) /Feleséged/” Isten oltalmát kérő búcsúzás: „Újra és újra csak a jó Isten oltalmát kérve Rád, millió csókkal, öleléssel, vagyok szerető /Leád/”.

Neý Ákos 1915. március 12-én feleségének írt levelének hangnemén a házastársi kapcsolat érződik, a férj ír a feleségének a távoli élet részleteiről, gondolatairól, a közvetlen kommunikációt igyekszik pótolni a levéllel bizalmas hangnemben. A személyes hangvételt a becéző szavak (Pöndörke), és közvetlen stílus, a tegezés teremt meg.

Egyéni szóhasználat körébe sorolhatjuk a becéző neveket (Pöndörke, Apóék); a számára fontos személyeket jelző szavakat szokása szerint nagy kezdőbetűvel írta, ezzel jelezve a hozzájuk fűződő kiemelt érzéseit; az első bekezdésben német kölcsönszóval nevezi meg a sereg ebédlőjét: "offiziers-menazsunknak". Nyelvtanilag ismét egyeztetette a szót, valószí-

núleg azért ilyen formában nevezi meg az ebédlőt, mert környezetében így nevezik a katonák. Neย์ Ákos egyébként folyékonyan beszélt németül, úgyhogy a közkatonák nyelvébe beépülő idegen szónak ismerte a jelentését.

A levél azon kevesek egyike, amelyeknek megvan a válaszlevele, melyet Lea 1915. március 20-án írt. A két levélen megfigyelhető, hogy tartalmilag és kommunikációs funkcióikban is kiegészítik egymást, szinte írásbeli párbeszédet olvashatunk. A két levél között a kapcsolatot több elem is megeremti. A levél első bekezdése teljes egészében a kapott levélre válaszol, és az abban foglaltakra reflektál, Neย์ Ákosné ezzel jelzi, hogy melyik levélre küldi most a választ. Szintén ezt a célt szolgálja, hogy mielőtt leírná érzéseit a korábbi levéllel küldött rajzzal kapcsolatban, hivatkozik rá, így egyértelművé válik a levelet már napokkal korábban író feladó számára, hogy miről fog írni Lea a következőkben. A hivatkozás után egy indirekt kérést intéz férjéhez, hogy rajzolja le a lakószobáját is: „őszintén szólva jobban örültünk volna, ha saját lakószobád képét küldöd el.” A képpel kapcsolatos érzelmeinek leírása után áttér a szintén korábbi levelével küldött versre. Az első világháború alatt nem csak Neย์ Ákos küldözgetett előszeretettel verseket a hazaiaknak, ez igen gyakori szokássá vált. Többen verseket is írtak, amik később egész táborokat jártak be, és a végén már a költő neve is homályba merült, hiszen annyian gyönyörködtek már benne.

Neย์ Ákosné e leveléből kiolvasható a háború alatt kialakult női szerep. A nő már szinte egyenrangú fél a férfi mellett. A férfiak távollétében a nők a megszokottól eltérően magukra voltak utalva. A nemesi és a polgári rétegnél ez a gyereknevelést, az esetleges krízishelyzetek (betegség, anyagi nehézségek) önálló megoldását jelentette.

BIBLIOGRÁFIA

- Eckhardt* 1950. *Eckhardt Sándor: A legrégebbi parasztlevelek nyelve és stílusa. Magyar Nyelvőr*, 74. (1950) 113–122. o.
- Foucault* 2000. *Foucault, Michel: Nyelv a végtelenhez*. Debrecen, 2000.
- Hanák* 1973. *Hanák Péter: Népi levelek az első világháborúból. Valóság*, 1973/3. 62–87. o.
- Keszeg* 1996. *Keszeg Vilmos: Kelt levelem... Egy mezősegi parasztasszony levelezése*. Debrecen, 1996.
- Loványi* 1941. *Loványi Gyula: A háború új szavai. Magyarosan*, 10. (1941) 113–114. o.
- Nagy* 1915. *Nagy Endre (szerk.): Tábori levelek*. Budapest, 1915.
- Papp* 2008. *Papp Klára: Egyszemélyes háború: két első világháborús katona naplója*. Szeged, 2008.
- Parászka* 1917. *Parászka Gábor: A nyelv és a háború. Magyar Nyelvőr*, 46. (1917) 63. o.
- Somogyváry* 2003. *Somogyváry Gyula: Vihar a levelet... Budapest*, 2003.
- Spitzer* 1920. *Spitzer Leo: Német elemek a magyar katonanyelvben. Magyar Nyelvőr*, 1920. 16–19. o.
- Szenti* 1998. *Szenti Tibor: Vér és pezsgő. Harctéri naplók, visszaemlékezések, frontversek, tábori és családi levelek az első világháborúból*. Budapest, 1998.
- Szilády* 1941. *Szilády Zoltán: Háborús nyelv. Magyarosan*, 10. (1941) 86. o.
- Tömörkény* 1900. *Tömörkény István: A bakanyelv. Pesti Hírlap*, 1900. 22. sz. 196. o.
- Zágoni* 2007. *Zágoni Jenő (szerk.): Baptisták az első világháborúban*. Budapest, 2007.
- „Hősök voltak mindannyian...” „Hősök voltak mindannyian...” Jász-Nagykun-Szolnok megye a Nagy Háborúban elektronikus kiadvány (MNL JNSZML 002 DVD). Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára, Szolnok, 2011.
- Kis* 1991. *Kis Tamás: A magyar katonai szleng szótára (1980–1990)*. A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai, Debrecen, 1991.
- Kis* 1992. *Kis Tamás: Bakaduma: a mai magyar katonai szleng szótára*. Zrínyi Kiadó, Budapest, 1992. http://books.google.hu/books?id=zL_jAAAMAAJ&dq=bakaduma&hl=hu&pg=PP1&redir_esc=y#v=onepage&q=szavak&f=false
- Kokó* 1999. *Kokó Juliánna: Egy vargyasi család levelezése az első világháborúban* http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/kulhoni_magyarsag/20-10/ro/kriza_tarsasag_evkonyv_07/pages/019_Koko_Julianna.htm
- Oláh* *Oláh Sándor: Nyelvi sztereotípiák egy házaspár első világháborús levelezésében*. <http://www.antroport.hu/lapozo/tanulmanyok/tanulmanyok/OlahSanyileveles.pdf>
- Etimológiai szótár *Zaicz Gábor (főszerk.): Etimológiai szótár*. Budapest, 2006.

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM KÖNYVTÁRA

PERJÉS GÉZA CSATAKÖNYV

TANULMÁNYOK A MAGYAR
ÉS AZ EGYETEMES TÖRTÉNELEM CSATÁIRÓL

